TARIXIY MAVZUDAGI ASARLARDA ANTROPONIMLARNING BERILISHI

Erqulova E'zozaxon Shokir qizi
@toxtaboyevaezozaxon@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada tarixiy mavzudagi badiiy asarlarda antroponimlarning qo'llanilishi, ularning lingvistik va badiiy xususiyatlari tahlil qilinadi. Shaxs ismlari, laqablar, taxalluslar va unvonlarning tarixiy obrazlarni yaratish, asarning mazmunini ochib berish hamda milliy-madaniy qadriyatlarni ifodalashdagi ahamiyati yoritiladi. Shuningdek, o'zbek adabiyotidagi tarixiy asarlar misolida antroponimlarning badiiy matndagi o'rni haqida fikr yuritiladi.

Kalit so'zlar: antroponim, antroponimika, tarixiy asar, shaxs nomi, atoqli ot, laqab, taxallus.

Kirish

Til insoniyatning tarixiy xotirasi, madaniyati va ma'naviy qadriyatlarini o'zida mujassam etgan muhim vositadir. Tilshunoslikning onomastika sohasi atoqli otlarni, ularning kelib chiqishi, ma'nosi va qo'llanish xususiyatlarini o'rganadi. Onomastikaning muhim tarkibiy qismi bo'lgan antroponimika esa kishilarning ismlari, familiyalari, laqablari, taxalluslari va boshqa shaxs nomlarini tadqiq etadi. Tarixiy mavzudagi badiiy asarlarda antroponimlar alohida ahamiyat kasb etib, tarixiy shaxslarning kimligi, ijtimoiy mavqei va davr ruhini ifodalashga xizmat qiladi. O'zbek adabiyotida tarixiy voqealar va tarixiy shaxslar obrazini yaratish an'analari uzoq tarixga ega. Alisher Navoiy asarlari, Pirimqul Qodirovning "Yulduzli tunlar" romani hamda Amir Temur hayotiga bag'ishlangan badiiy asarlarda shaxs nomlari muhim badiiy vosita sifatida qo'llanadi. Shu sababli tarixiy asarlardagi antroponimlarni o'rganish nafaqat tilshunoslik, balki adabiyotshunoslik va tarix uchun ham muhimdir.

Asosiy qism

Antroponimlar insonlarni nomlash uchun xizmat qiladigan atoqli otlar bo'lib, ular shaxsning ismi, familiyasi, taxallusi, laqabi yoki nasabini ifodalashi mumkin. Tarixiy asarlarda bunday nomlar qahramonlarni bir-biridan farqlash, ularning o'ziga xos xususiyatlarini ko'rsatish va voqealarning tarixiy asosini mustahkamlashga yordam beradi. Shaxs nomlari orqali o'quvchi qahramon haqida dastlabki tasavvurga ega bo'ladi hamda uning asardagi o'rnini anglaydi.

Tarixiy mavzudagi asarlarda antroponimlarning berilishi muayyan davrning ijtimoiy va madaniy hayoti bilan chambarchas bog'liq. Masalan, hukmdorlar va davlat arboblarining nomlari ko'pincha turli unvonlar bilan

birga qo‘llanadi. “Amir Temur”, “Mirzo Ulug‘bek” va “Zahiriddin Muhammad Bobur” kabi nomlar tarixiy shaxslarni tanitish bilan birga, ularning siyosiy va madaniy faoliyatini ham eslatadi. Bunday nomlarning matnda o‘rinli ishlatilishi asarning tarixiy mazmunini boyitadi. Tarixiy mavzudagi asarlarda antroponimlarning yana bir muhim xususiyati ularning davrga xos til birliklari bilan bog‘liq holda qo‘llanishidir. Har bir tarixiy davrda insonlarga ism berish, ularni unvon yoki laqab bilan atashning o‘ziga xos an’analari mavjud bo‘lgan. Ushbu an’analar badiiy asarlarda aks etib, o‘quvchiga o‘tmishdagi ijtimoiy munosabatlar, oilaviy qadriyatlar va madaniy qarashlar haqida ma’lumot beradi. Shu sababli tarixiy asarlardagi shaxs nomlarini o‘rganish orqali nafaqat tilning rivojlanish jarayonini, balki xalqning tarixiy va madaniy hayotini ham anglash mumkin.

Antroponimlarning tarixiy asarlardagi qo‘llanishida nomlarning kelib chiqishi va ma’nosi ham muhim ahamiyatga ega. Ayrim ismlar arabcha, forscha, turkiy va boshqa tillardan o‘zlashgan bo‘lib, ular o‘zbek xalqi nomlash tizimining tarixiy taraqqiyotini namoyon etadi. Masalan, Zahiriddin Muhammad Bobur nomi tarkibidagi qismlar turli tarixiy-lisoniy qatlamlar bilan bog‘liq. Bunday nomlarni tahlil qilishda ularning etimologiyasi, tarixiy shakli va adabiy matndagi qo‘llanishi birgalikda o‘rganilishi lozim. Bu esa antroponimlarning oddiy nomlash vositasi emas, balki tarixiy til qatlamlarini saqlovchi birliklar ekanini ko‘rsatadi.

Tarixiy asarlarda hukmdorlar va davlat arboblarining nomlari ko‘pincha ularning siyosiy mavqei, sulolasi yoki faoliyatiga oid ma’lumotlar bilan birga keladi. Masalan, “Mirzo Ulug‘bek” nomidagi “Mirzo” unsuri tarixiy muhitda muayyan ijtimoiy mavqeni ifodalovchi unvon sifatida qo‘llangan. “Amir Temur” nomidagi “amir” so‘zi ham tarixiy-siyosiy maqom bilan bog‘liq. Bunday birliklarning qo‘llanishi tarixiy obrazning mavqeini aniqroq ko‘rsatadi. Shu bilan birga, unvonlarning mazmuni va qo‘llanish doirasi turli davrlarda farqlanishi mumkinligi sababli ularni tarixiy manbalar asosida izohlash muhimdir.

Badiiy asarlarda antroponimlar qahramonlarning o‘zaro munosabatlarini ko‘rsatishda ham faol ishtirok etadi. Bir qahramonning boshqa qahramonga ism, laqab yoki unvon bilan murojaat qilishi ular o‘rtasidagi hurmat, yaqinlik, rasmiy munosabat yoki ziddiyatni ifodalashi mumkin. Masalan, tarixiy romanlarda hukmdorga unvoni bilan murojaat qilish uning yuqori mavqeini ta’kidlasa, yaqin kishilar tomonidan ismning qisqa shaklda qo‘llanishi samimiy munosabatni bildirishi mumkin. Natijada shaxs nomlari dialoglarning tabiiyligini ta’minlab, qahramonlar xarakterini ochishga yordam beradi. Antroponimlarning badiiy matndagi vazifalaridan yana biri tarixiy voqealarni o‘quvchi xotirasida mustahkamlashdir. Tarixiy shaxslarning nomlari muayyan

voqealar, janglar, siyosiy qarorlar yoki madaniy yutuqlar bilan bog‘lanadi. O‘quvchi ushbu nomlar orqali tarixiy voqealar ishtirokchilarini farqlaydi va ular o‘rtasidagi munosabatlarni tushunadi. Shu jihatdan antroponimlar tarixiy asarning kompozitsion tuzilishi va voqealar izchilligini ta’minlashda ham muhim vosita hisoblanadi.

Antroponimlarning muhim turlaridan biri laqab va taxalluslardir. Laqab shaxsning muayyan xususiyati, faoliyati yoki jamiyatdagi mavqeini ifodalashi mumkin. Masalan, Amir Temurga nisbatan qo‘llanadigan “Sohibqiron” nomi uning tarixiy siymosi va hukmdorlik maqomini ifodalashda muhim o‘rin tutadi. Taxalluslar esa, ayniqsa, ijodkorlar faoliyati bilan bog‘liq bo‘lib, ularning adabiy muhitdagi nomini belgilaydi. Alisher Navoiyning “Navoiy” taxallusi bunga misol bo‘la oladi. Pirimqul Qodirovning “Yulduzli tunlar” romanida Zahiriddin Muhammad Bobur obrazi orqali tarixiy shaxsning hayoti, siyosiy faoliyati, ichki kechinmalari va ijodkorlik qirralari yoritiladi. Asarda Bobur nomining qo‘llanishi qahramonning tarixiy shaxs va badiiy obraz sifatidagi qiyofasini ochishga xizmat qiladi. Uning nomi bilan bog‘liq tarixiy voqealar va boshqa qahramonlarning unga munosabati asarning mazmunini chuqurlashtiradi. Shu jihatdan antroponimlar voqealar rivoji va obrazlar tizimining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi.

Alisher Navoiy asarlarida uchraydigan tarixiy shaxslar nomlari ham o‘zining lingvistik va badiiy xususiyatlari bilan ajralib turadi. Ushbu nomlar orqali muallif yashagan davrning adabiy, ilmiy va ma’naviy muhiti aks ettiriladi. Mumtoz asarlardagi antroponimlarni o‘rganish o‘zbek tilining tarixiy taraqqiyotini, nomlash an’analarini va shaxs nomlarining matndagi vazifalarini aniqlashga imkon beradi.

Tarixiy asarlarda antroponimlar faqat qahramonlarni nomlash bilan cheklanmaydi. Ular obrazni individuallashtirish, tarixiy muhitni yaratish, qahramonning ijtimoiy mavqeini ko‘rsatish va milliy-madaniy xususiyatlarni ifodalash vazifalarini ham bajaradi. Shaxs nomining to‘liq yoki qisqa shaklda berilishi ham badiiy maqsadga bog‘liq. Rasmiy vaziyatlarda to‘liq ism va unvonlarning qo‘llanishi qahramonning mavqeini ta’kidlasa, yaqin munosabatlar tasvirida qisqaroq shakllar ishlatilishi mumkin.

Antroponimlarning lingvomadaniy xususiyatlari ham alohida e’tiborga loyiq. Inson ismlari xalqning urf-odatlari, diniy qarashlari, tarixiy tajribasi va ma’naviy qadriyatlari bilan bog‘liq holda shakllanadi. Shu sababli tarixiy asarlardagi shaxs nomlarini tahlil qilishda ularning lug‘aviy ma’nosi bilan bir qatorda, tarixiy sharoiti va madaniy mazmunini ham hisobga olish zarur. Ayniqsa, tarixiy asarlarni boshqa tillarga tarjima qilishda shaxs nomlari va unvonlarning to‘g‘ri berilishi muhim ahamiyatga ega.Demak, tarixiy mavzudagi asarlarda antroponimlar til, tarix va adabiyot o‘rtasidagi uzviy

aloqani namoyon etadi. Ularning qo‘llanilishi orqali yozuvchi tarixiy voqealarni ishonchli tasvirlash, qahramonlarning xarakterini ochish va o‘quvchida muayyan davr haqida yaxlit tasavvur hosil qilish imkoniyatiga ega bo‘ladi.

Xulosa

Tarixiy mavzudagi asarlarda antroponimlarning berilishi asarning mazmuni, badiiy ta’sirchanligi va tarixiy ishonchliligini ta’minlovchi muhim omillardan biridir. Shaxs ismlari, laqablar, taxalluslar va unvonlar qahramonlarning kimligi, ijtimoiy mavqei hamda tarixiy muhitdagi o‘rnini ochib berishga xizmat qiladi. Alisher Navoiy asarlari va Pirimqul Qodirovning “Yulduzli tunlar” romani antroponimlarning badiiy matndagi ahamiyatini o‘rganish uchun muhim material hisoblanadi. Xulosa qilib aytganda, antroponimlar tarixiy asarlarda nafaqat nomlash vositasi, balki xalqning tarixiy xotirasi, milliy madaniyati va ma’naviy merosini aks ettiruvchi lingvistik birliklardir. Ularni chuqur o‘rganish o‘zbek tili va adabiyotining tarixiy taraqqiyotini, badiiy obrazlar tizimini hamda milliy nomlash an’analarini yanada yaxshiroq anglashga yordam beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Begmatov E. O‘zbek ismlari ma’nosi. — Toshkent.
2. Bafoyev B. Navoiy asarlari leksikasi. — Toshkent: Fan, 1983.
3. Navoiy A. Mahbub ul-qulub. — Toshkent.
4. Qodirov P. Yulduzli tunlar. — Toshkent.
5. Jo‘rayev M. O‘zbek xalq ertaklarida sehrli raqamlar. — Toshkent.
6. O‘zbek tilining izohli lug‘ati. — Toshkent: O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi nashriyoti.